

GRØNLANDS TILSLUTNING TIL NORGESVÆLDET 1261

Af Finn Gad

Der har altid hvilet en vis dunkelhed omkring det faktum, at de middelalderlige, norrøne bygder i Grønland sluttede sig til Norgesvældet i 1261, året før Island på altinget besluttede det samme. Begivenheden i sig selv er af så stor betydning, at den udgør det vigtigste bevis for det „dokumenterede“ tilhørsforhold til den norske krone og dermed over Kieltraktaten 1814 til det danske rige. Derfor er denne begivenheds historie væsentlig.

Overenskomsten eksisterer ikke i noget arkiv, hverken som originaldokument eller blot i hel eller delvis afskrift, således som den islandske, „Gamli sáttmáli“ kaldet. Med en vis forsigtighed har man imidlertid anset det for sandsynligt, at den grønlandske overenskomst har haft visse ligheder med den islandske, og ud fra dette har man draget endog meget vidtgående slutninger.

Det eneste, vi imidlertid ved om den grønlandske overenskomst, er, hvad der er nævnt i Kong Hakon Hakonssons Saga¹, at grønlænderne havde forpligtet sig til at yde skat og lovede at „bøde til kongen for alle manddrab, hvad enten det drejede sig om norske eller grønlandske (dvs. norrøne i Grønland), og hvad enten de blev dræbt i bygden eller i Norðrsetur (dvs. det nordlige Vestgrønland), og helt lige til stjernen (dvs. Nordstjernen) skulle kongen modtage frimandsgæld (mandebod)“. Denne sagas troværdighed er efter en række års diskussion nu fastslået så vidt, at man kan bygge på dens konkrete meddelelser².

Måske kan det lade sig gøre fra andre kildesteder at slutte sig til, hvad overenskomsten yderligere har omfattet; men under alle omstændigheder forekommer de forpligtelser, der omtales i sagaen, at være såre ensidige.

Den 31. august 1384 udstedte Kong Olav IV Hakonsson (dansk konge under navnet Oluf III 1375–87) et brev til Bergen og „allom Nordlandom“, at man indskærper regler, der har til formål at sikre kongen hans sækkegæld af alle skibslaster³.

¹ Grønlands historiske Mindesmærker (GHM) II, p. 778.

² Per Sveaas Andersen i Nordisk Tidsskr. (Letterstedtska) årg. 40, hft. 1, 1964, p. 12.

³ GHM III, p. 124 ff.

Det indskærpes endvidere, at varer fra Island ikke må omlades (eller losses, „vp skipat“), før sækkegælden er betalt; kronen har lidt svære tab ved denne trafik. Hvis det alligevel sker, skal der falde svære erstatninger. Man har ment, at dette måske også kunne gælde grønlandsfarerne. Når islandske varer og søfarende på Island nævnes særskilt, men alle andre skattelande tages under ét, synes det lidet rimeligt at sætte de grønlandske varer og søfarende på linje med de islandske⁴.

„Grønlandsknarren“, skibsforbindelsen mellem Grønland og Norge, var forøvrigt forlist 1369 ifølge de islandske årbøger⁵. Det har efter denne tragiske begivenhed været tilfældigt, hvad der er kommet af varer fra Grønland til Norge. Intet nyt Grønlands-skib synes officielt at være sat ind på farten. Set fra en anden synsvinkel kan man vel slutte, at det således ikke har været store tab, kongen kan have lidt på en eventuel unddragelse af sækkegælden på de grønlandske varer. Men princippet har altså været fastholdt.

Den 20. maj 1389 indgives rapport til kronen om en edsaflæggelse i forbindelse med formodet ulovlig handel på Grønland⁶. De pågældende søfarende bedyrede at have været i stor havsnød og livsfare på grund af høj sø, isbjerge og havis, og de var søgt ind til land. De havde intet købt af „konungs godz“ og havde ydet sækkegæld af såvel grønlandske som islandske varer, de havde ført med sig tilbage. Så nidkært drev kronen på sine indtægter. I denne forbindelse er dette brev, ligesom Olav IV's brev, et udtryk for hævdelser af kronens ret til sækkegælden, der var at erlægge i Bergen, som var stabelstad.

I det islandsk-norske handelsforhold betegnedes den afgift, der blev betalt for handelstilladelsen, først fra 1382 som sækkegæld⁷. Før dette år havde afgiften været angivet i naturalier. Eftersom der ifølge det ovenfor nævnte brev fra Olav IV 1384 også af grønlandske varer må have været krævet sækkegæld, har sikkert det samme forhold gjort sig gældende for de grønlandske skibslasters vedkommende, at de før 1382 har været betalt i naturalier, ja måske har de fortsat været betalt i naturalier efter dette år; men vi ved intet om det. Under alle omstændigheder har det ikke drejet sig om mange år.

Da forsyningen af nødvendige varer som korn, mel, salt og øl skulle modsvares af en islandsk ydelse i form af tørfisk (stokfisk), tran og vadmel, blev varebyttet sæsonpræget. Det passede godt med, at høsten i de lande, der forsynede Norge med korn, faldt således, at korn (i hel eller formalet tilstand) førtes fra Norge til Island

⁴ GHM III, p. 125: »— engen mand her mett eder huarki i böö (by) eller heradi (herred) megu bruka /eller/ byggja nokkrum kaupskap, norðer i landet sigla, eller oc til skatlanda waro, uttan — — etc.«

⁵ GHM III, p. 30, Islandske Annaler til 1578, (I. an.), ed. Gustav Storm, p. 228.

⁶ GHM III, p. 139 ff., Diplomatarium Norvegicum (Dipl. Norv.) XVIII¹, nr. 33, p. 29 ff.

⁷ Arup: Danmarks historie I, p. 163 ff.

med ankomst til det sidste, når stokfisken var tjenlig til eksport. Skibene kunne da gå fuldlastede frem og tilbage. Bergen blev den naturlige stabelstad.

Til gengæld måtte så denne skibsfarts rentabilitet ikke risikeres ved, at andre købte f. eks. stokfisk op, før de officielle skibe ankom, så de måtte gå mere eller mindre tomme tilbage. Derfor gjorde den norske krone handel på Island tilladelig for norske og islandske købmænd på faste vilkår, der svarede til o. 5 % af hver last. Under senere voksende pengeøkonomi blev denne naturalieafgift så omregnet i den såkaldte sækkegæld.

Hvis man vil fastholde sammenligningen med de islandske forhold, kan i hvert fald denne omregning til sækkegæld ikke have haft nogen betydning, da den, som ovenfor berørt, tilsyneladende sker sent. Det skal indrømmes, at det er fristende at foretage denne sammenligning eller rettere at betragte det som sandsynligt, at det, der gjaldt Island, også gjaldt Grønland. Men der er ingen hjemmel for det i nogen verbal dokumentation. Og sandsynligheden må forekomme spæd. Hvad vi ved, er blot dette: 1. Grønland er et skatteland under Norge (fra 1261), hvor forbud muligvis fra kong Magnus Erikssons tid (1319–55) mod fremmedes handelsfart har været hævdet, således som for andre skattelande og Norge nord for Bergen, 2. Bøder skal ydes kongen, 3. Afgifter af indførte varer betales med en procentdel af lasten, senere måske omregnet i sækkegæld. Og disse tre poster har deres parallel i forholdet mellem Island og Norge, hvilket fremgår delvis af Gamli sáttmáli.

I Olav IV's brev 1384 henvises til love og breve fra faderen Hakon VI's og farfaderen Magnus Erikssons tid. Længere tilbage påberåber man sig ikke hævd.⁸ Heraf kan man så vel tillade sig at slutte, at afgiften – i naturalier – har været krævet, selv om dette ikke altid blev opfyldt. Det er imidlertid ikke ualmindeligt i middelalderlige kongelige breve at henvise til forgængeres love og anordninger, selvom der ikke findes sådanne og aldrig har eksisteret nogen. Man bør altså handle varligt med denne udtalelse og ikke lægge mere i den, end der er, nemlig påberåbelse af en kongelig hævd. Om så denne hævd strækker sig helt tilbage til 1261, kan ingen bekræfte – men ganske vist heller ingen benægte. Tavsheden vejer dog tungest til fordel for benægtelsen.

Forbuddet mod at sejle på kongens skattelande synes gentagne gange at være hævdet. Det vil sige, at man i hvert fald har fastholdt, at kun indenlandske mænd, dvs. norske, har kunnet drive handel på skattelandene, deri indbefattet Grønland. Men dette giver ikke nogen som helst hjemmel for at fortolke denne gentagne hævdelse af et forbud som et faktisk kongeligt monopol. Det er ikke kongen, som har eneret på handel, ej heller kongelige søfarende. Der gives endda i brevet af 1384 detaljerede regler for, hvilken økonomisk styrke de norske handlende skal være i besiddelse af,

⁸ GHM III, p. 124 f.

før tilladelsen gives. Kong Erik VII af Danmark, Norge og Sverige gentager da også 7. maj 1425 forbuddet ifølge lov og forordninger mod fremmedes handel på skattelandene.⁹

Det har været antaget, at kronen havde forpligtet sig ved „overenskomsten 1261“ til regelmæssig at sende skibe til Grønland.¹⁰ Hvad vi konkret ved om denne forpligtelse, beror også på et betænkelig sent vidnesbyrd, nemlig et brev fra Frederik II af 12. april 1568, hvori det nævnes, at „der skulle være gjort nogle overenskomster og betingelser på begge sider, at fra Norge til Grønland skulle sejle to skibe hvert år“.¹¹ Det er ganske interessant, at der klart står „skulle være gjort“ („- ath þar skyldi vera giordvr -“). Det er evident, at man altså ikke har haft hverken kopi eller original af nogen overenskomst med de grønlandske bygder på det tidspunkt. Muligvis har man allerede dengang naturligt nok paralleliseret med den islandske-norske sáttmáli.

I Gamli sáttmáli fik Island tilsagn om seks skibe årligt.¹² Det kan ikke dokumenteres, om denne aftale er blevet overholdt; på den anden side er der heller ikke dokumentation for, at der ikke årligt er blevet udsendt seks skibe. Den islandske overenskomst havde en ret til opsigelse af overenskomsten; men den blev ikke benyttet. Det kan tyde på, at sejladsen er blevet opretholdt i et rimeligt omfang, således at man ikke havde nogen påviselig grund til opsigelsen – i begyndelsen. Senere havde det islandske samfund vel ikke egne kræfter til at gennemføre en frigørelse. Afhængigheden trådte hindrende i vejen.

Efter Frederik II's brev 1568 skulle altså to skibe om året gå til Grønland. Men vi hører kun om ét, „Grønlandsknarren“. Umiddelbart lyder det mere sandsynligt, at der kun kan have været tale om ét skib, og at således Frederik II's skibe beror på, at man vel har ment, at et skib ville være for lidt. Brevet er fra en tid, hvor søfarten var langt livligere. Desuden beror hele brevet på en formodning. Man kan altså ikke fæste nogen som helst lid til det.

Første gang, vi hører om „Grønlandsknarren“, er i de islandske årbøger. Således fortæller under 1346 Skálholts-annaler, at „knarren kom fra Grønland med held og med såre meget gods.“¹³ Selvom der ikke direkte står „Grønlandsknarren“, må det

⁹ GHM III, p. 159, og Norges gamle Love, 2. rk. II, p. 116: »-mota lagom oc skipan waare forældre -«, dvs. mod loven og vore forgængeres forordninger.

¹⁰ F. eks. P. Nørlund: De gamle Nordbobygder ved Verdens ende, 1934, p. 96, Helge Ingstad: Landet under leidarstjernen, 1959, p. 365 og 390. Forøvrigt giver Helge Ingstad den mest ædruelige skildring af forholdene omkring 1261.

¹¹ GHM III, p. 202. Dette brev må i øvrigt ses i forbindelse med Frederik II's hele Atlanterhavspolitik.

¹² Norges gamle love, 1. rk. I, p. 461: »Item at sex hafskip gangi til landzins á hueria are forfalla laust,« dvs. at seks søgående skibe skal gå til landet (Island) hvert år, bortset fra forfald, dvs. når det på grund af indtrufne omstændigheder var umuligt at gennemføre sejladsen – et yderst rimeligt forbehold.

¹³ GHM III, p. 4, I. an., p. 212.

dog antages, at den bestemte form henviser til et alment kendt skib, der sejlede i den fart.

I 1325 nævnes i et klagebrev fra Bergens biskop om tiende af gods fra Grønland: „þeir kaupmenn af Trondheimi som nu komo j knærrinum af Groenlande --“¹⁴: „de købmænd fra Trondheim, som nu kommer med knarrerne fra Grønland“. De knarrer, der her er tale om, kan ikke være andet end almindelige private handelsskibe. I ærkebispens svar anføres det, at de trondheimske købmænd, som denne gang („at sinni“) er kommet til Bergen, skal nyde den ret, som „vita aller hinir ællzto Grønlandz farar oc aller ællimenn her oc annerstadar i landino, at þrønder þeir sem af Grønlande hafa komet hafa opævilegha --“ : „-- som alle de ældste grønlandsfarere og alle gamle mænd her og andetsteds i landet ved, at de trønder, som er kommet fra Grønland, evindeligen (har haft) --“¹⁵

Der er altså tale om flere trønder, der foruden andre norske købmænd har sejlet på Grønland, og der er tale om en ret, der har alders hævde, siden der henvises til de ældste grønlandsfarere. Det kan så overhovedet ikke dreje sig om ét officielt årligt skib (som oversættelsen af brevene i GHM kan forlede til at tro). Selvom det *nu*, der i bergensbispens klagebrev er føjet til *komo* (se ovenfor), svækkes af ærkebispens svar, hvor der i stedet for står „at sinni“ (se ovenfor: denne gang), kan man måske alligevel fordriste sig til at fortolke bergensbispens brev lidt videre.

Biskoppen af Bergen ønsker åbenbart at få de norske købmænd, der kommer til byen fra Grønland, til at erlægge tiende i Bergen, til indtægt for bispestolen, således at de bispedømmer, hvori købmændene bor, ingen tiende får. Bergens biskop vil tilsyneladende prøve på at få en noget større indtægt af de varer, der indløb til og passerede byen fra Grønland. Det kan tyde på, at der er sket en forøgelse af Grønlandsfarten, siden han finder det umagen værd at rejse spørgsmålet i en klage. Trods al nidkærhed med tiendeopkrævningen og den gængse kirkelige nøjeregning, må det alligevel dreje sig om væsentlige værdier, som bispen nødig vil lade slippe – og det er *nu*, for nylig, disse købmænd er kommet. Når kong Olav IV henviste til Magnus Erikssons love og forordninger med hensyn til sin ret til afgifter, kan dette sammen med det understregede *nu* i klagebrevet af 1325 og bergensbispens hele aktion indikere, at der i de år har været en forøget handelsfart på Grønland – muligt som en konsekvens af lovgivningen og den deraf følgende koncentration af handelen på de norske skattelande på norske købmænds hænder. Magnus Eriksson blev konge 1319, altså seks år før bispens klage, lang tid nok til at love kunne virke – også til at hævde kunne opstå. Det er meget at lægge i det lille ord *nu*, men adverbier har jo som regel til opgave at angive tendensen.

¹⁴ Dipl. Norv. VII, nr. 103.

¹⁵ GHM III, nr. 25, p. 108, Dipl. Norv., nr. 104.

Da der utvivlsomt er tale om selvstændig købmandsfart på Grønland, kan der ikke, når der tales om „knarrerne“, af de to ovenfor nævnte bispebreve fra 1325 hieldes nogen støtte for Kong Frederik II's omtale af den mulige overenskomsts forpligtelse til at holde to skibe i fart på Grønland.

Forbindelsen med Grønland synes o. 1300 at have været såre tilfældig. Den 22. juni 1308 skriver biskop Arne af Bergen til biskop Thord af Garðar i Grønland om kong Erik Magnussons død 1299 og fem norske bispers hedengang¹⁶. Dersom en nogenlunde regelmæssig skibsfart på det tidspunkt har været etableret, måtte dog biskoppen af Bergen kunne have meddelt disse „nyheder“ nærmere ved begivenhedernes tidspunkt. Han må, da han skrev brevet – eller lod det skrive – have vidst, at der ikke havde været skibslejlighed i 9 år. Da dette brev tilsyneladende er et udkast, er det muligvis aldrig blevet afsendt; men det kan også være en kopi, som brevskriveren har bevaret. Dette berører dog ikke brevet indhold.

Når alt dette: 1. den sene omtale af Grønlandsknarren, 2. den tilsyneladende rigelige grønlandsfart af selvstændig karakter o. 1325, og nu 3. den tilfældige karakter af og svingningerne i trafikken, der afsløres i brevet 1308 – når dette sammenholdes, synes der at være stærke indicier for, at der ikke har været nogen fast aftale om skibsforbindelser årligt, således som det for Islands vedkommende var fastslået i Gamli sáttmáli; for Grønlands vedkommende kan der i hvert fald ikke være tale om det før i 1300-tallets midte. „Grønlandsknarren“ har haft en yderst kortvarig eksistens.

Det beror således udelukkende på en parallelisering med den norsk-islandske Gamli sáttmáli, at man har formodet en aftale om fast skibsforbindelse også for Grønland.

Paralleliseringen med Gamli sáttmáli er så meget mere ejendommelig, som denne henlægges til 1262, i hvilket år Kong Hakon Hakonssons Saga og de forskellige islandske årbøger beretter, at islændingene svarede skat til den norske konge.¹⁷ Det grønlandske tilsagn om skat og bøder fastlægges i kongesagaen til året før. Hvorfor skulle en grønlandsk overenskomst indeholde bestemmelser med parallelitet til den islandske, der er senere? Her er der tale om konkrete bestemmelser og ikke om tendens, og som følge deraf må dokumentationen være stærkere.

Det mærkelige faktum, at vi ikke har bevaret så meget som stumperne af et middelalderdokument *skrevet i Grønland*, er aldrig blevet understreget tilstrækkeligt. Inskriptioner med runer ristet på træ eller ridset i vægstensgenstande, dateret til langt op i 1300-tallet, har arkæologerne fundet i Grønland. Middelalderens almindelige skriftarter brugt her i Europa er derimod ikke fundet. End ikke udgravningerne af benediktinerindeklostret i Østerbygden 1945/46 og 48 skænkede efterverdenen nedskre-

¹⁶ Dipl. Norv. X, nr. 9, p. 14, GHM III, p. 96 f.

¹⁷ Fornmannasögur, 1835, X, p. 116, Norges kongesagaer, overs. af A. Bugge, IV, 1914, p. 275, I. an., pp. 27, 67, 134, 193, 258, 330.

vet kildestof. Ej heller bispesædet rummede noget, der blot med en antydning kunne vise os, at man har beskæftiget sig med skriftligt arbejde, således som det var almindeligt selv i Norden, afskrivning f. eks. Indtil videre har vi kun de knappe runeindskrifter.

I Hakon Hakonssons Saga står det tydeligt og ikke til at misforstå, at tre mænd, som kom til kongen „sögðu“, dvs. fortalte, at grønlænderne ville svare skat og mandebod.¹⁸ Når kildematerialet er spædt, må det, der forefindes, suges ud for al næring til den historiske beretning. Når Hakon Hakonssons Saga som sagt anses for at være fuldt troværdig, må dette „sögðu“ forstås bogstaveligt. De tre mænd, der vendte tilbage til Norge 1261 med budskabet har intet skriftligt haft med sig. Der har vel slet ingen skriftlig aftale været, måske fordi der ingen har været til at skrive den, og de grønlandske bygdemænd har kun kunnet sætte et eller andet bomærke som underskrift; ingen af dem har vel haft segl. Har der overhovedet været nogen skriftlig aftale, og har bygdemændene ønsket, at der skulle foreligge noget skriftligt? – Selv har de ikke haft brug for det.

De udtryk, der anvendes i den samme saga i forbindelse med den islandske overenskomst, ligner meget dem, der er anvendt om de grønlandske bygdemænds tilsagn; men meddelelsen er langt mere positiv: „Den sommer kom fra Island Halvard Guldsko og sagde, at islændingene havde svaret skat til kong Hakon.“¹⁹ Senere fortælles det i brudstykket af kong Magnus Hakonssons Saga, at samme Halvard Guldsko kom fra Island og meddelte den nyhed, at alle islændinge havde underkastet sig Kong Magnus i lydighed, og at man havde hørt om kong Hakons død (det er altså i 1263) samme sommer. Så tilføjes det i sagaen, at siden havde islændingene aldrig i tale sat sig op mod Kong Magnus' bud og band. De undergav sig også ham villigere end kong Hakon, hans fader.²⁰ Men ikke med et eneste ord omtales Grønland mere i disse sagaer. De islandske årbøger bekræfter sagaerne og årstallet 1262 som det år, da islændingene betalte skat til Norges konge for første gang, men nævner ikke Grønland, hvorom de ellers optegner så meget.

Det har nu været forsøgt at belyse den formodede overenskomst mellem de grønlandske bygder og Norge ud fra det kildemateriale, der ligger efter 1261. Et blik på kildematerialet, der fører op til dette årstal, og som kan have nogen muligheder for at yde oplysning, kan måske skabe mere klarhed. Heller ikke det har man tilsyneladende kulegravet og endevendt nok.

I året 1242 døde bisp Nicholas af Garðar, fortæller de islandske årbøger²¹. Det sker øjensynligt på Grønland, hvortil han var rejst ud i 1234²². Fire år efter biskop

¹⁸ GHM II, p. 378.

¹⁹ Fornmannasögur, 1835, X, p. 116.

²⁰ Fornmannasögur, 1835, X, p. 157.

²¹ GHM III, p. 10, I. an., pp. 189, 328, 481.

²² GHM III, p. 10, I. an., p. 130.

Nicholas død blev Olafr viet til biskop af Garðar²³. 1247, året efter indvielsen, rejste han til Grønland²⁴. Ifølge Hakon Hakonssons Saga blev Biskop Olafr sendt til Grønland for at udføre det samme hverv, som Thord Kakali og biskop Heinrekr blev skikket til Island for at udføre. Samme biskop var forøvrigt også nys blevet indviet til sit embede. De skulle få islændingene til at underkaste sig Kong Hakon Hakonsson og således forpligte sig til at svare skat i det omfang, de kunne blive enige om.

Dette skete på kardinal Vilhelm af Sabinas råd, siger sagaen.²⁵ Denne kardinal Vilhelm af Sabina, der 1247–49 var pavelig legat i Norden og gentagne gange havde været sendt til Østersølandene, var 1247 kommet til Norge²⁶, hvor han gav kong Hakon kirkens velsignelse over hans kongeværdighed ved at krone ham.

Dette er i overensstemmelse med datidens opfattelse af monarkiet: Gud er universets monark. Da jordelivet genspejler universet, repræsenterer det jordiske herredømme det guddommelige, og al jordisk magt, såvel åndelig som verdslig, hidrører fra det guddommelige. Da alt er indstiftet af Gud, er også det verdslige styre og staten indstiftet af ham. Ligesom paven er vicarius Christi, Guds stedfortræder i det åndelige, således er kejseren (den tysk-romerske kejser) Guds verdslige vikar, og som kejseren således kongerne og fyrsterne, ja alle, der var i besiddelse af et verdsligt embede. Det var diskuteret, hvor vidt den åndelige myndighed skulle være mellemledet mellem den verdslige herre og Gud. Det passede imidlertid bedst ind i hele datidens kirkelige idelære, at kongemagten blev helliget ved den kirkelige medvirken.²⁷ Monarkiet blev anset for at være den bedste statsforfatning. Begrundet i det guddommelige dannede monarkierne samlet under kejseren den samme opbygning af enhed, unitas, som kirken i sin organisation.

Begrundelsen for Hakon Hakonssons politik over for de ikke-monarkisk-styrede Atlanterhavs-øer lå altså i datidens statsforfatningslære. Det ville være til de ikke-monarkiske staters eget bedste, hvis de tog mod et tilbud fra en salvet konge, således at monarkiet, der var skabt af Gud, kom til at herske – i dette tilfælde altså i hele Norden. Samtidig kunne Hakon bringe det hele monarki i kontakt med den europæiske – dvs. den verdslige verdens – unitet, således at hans norrøne kongedømme kunne være i overensstemmelse med samtidens statsretlige opfattelse, og tillige kunne han knytte sit verdslige monarki til den åndelige magt ved at lade sig krone af pavens

²³ GHM III, p. 10, I. an., pp. 64 f., 132, 190, 328.

²⁴ GHM III, p. 10, I. an., pp. 26, 65, 132, 190, 328.

²⁵ GHM II, p. 774.

²⁶ I. an., pp. 132, 190, 328, 481.

²⁷ Otto von Gierke: Das deutsche Genossenschaftsrecht III (Die Staats- und Korporationslehre des Alterthums und Mittelalters). Berlin 1881, § 11, V, p. 557 ff. Der Gedanke der Monarchie im Mittelalter.

²⁸ GHM II, p. 774.

legat. Det gav prestige ude i Europa, og ved pavehoffet regnede man med denne norske konge og hans magt, altså havde det uanede politiske muligheder i sig.

Kardinal Vilhelm af Sabina støttede kong Hakon i dette. Han anså det vel som en selvfølge, at befolkningerne henholdsvis på Grønland og i Island burde tage imod tilbuddet. Efter sagaens ordlyd brugte kardinalen endogså udtrykket, at det var „urigtigt“ (- - „því at hann kallaða þat úsannligt - -),²⁸ dersom Island ikke lød under en konge – og vel sagtens i lige måde Grønland, der åbenbart ikke interesserer den islandske saga fortæller så meget som Island, forståeligt nok. Orden og system har kardinalen med sin skoling i canonisk og romersk ret ønsket at kunne bringe hjem som resultat af sin nordiske rejse.

Det blev således også en naturlig sag, at det var biskopperne, som bragte kongens gudinspirerede og af Gud velsignede tilbud ud, Heinrekr til Island, Olafr til Grønland. Men initiativet er kong Hakons. Det kan altså slås fast, at denne aktion ikke beror på et ønske, hverken fra Island eller fra Grønland, og altså ikke på nogen som helst form for indre „nødvendighed“.

Så vidt er altså det parallelle forløb i Islands og Grønlands udvikling på dette område til stede. Det kan følges et stykke videre endnu; thi begge samfund synes at vise samme mangel på hurtig afgørelse. I henholdsvis 15 og 14 år tøvede de to samfund i vesten med at svare på kongens opfordring. Dette understøtter yderligere opfattelsen af, at hele initiativet ligger hos kongen.

Hvad de grønlandske bygder angår, fortæller kong Hakon Hakonssons Saga,²⁹ at Oddar af Sjolt, Páll Magnusson og Knarrar-Leif om høsten kom fra Grønland efter at have været ude i fire vintre og fortalte, at grønlanderne ville betale skat og yde mandebod. Det er i 1261, og de har således været i Grønland fra 1257.

Af de tre personnavne kan de to sidste ikke yde ret meget. Knarrar-Leif er i sig selv et morsomt navn, og det kan vel nærmest oversættes som Leif med Knarren, dvs. handelsskibet, altså Skipper-Leif. Det første navn fortæller imidlertid mere. Oddar siges at være fra Sjolt. *Grønlands historiske Mindesmærker* går i bd. II, p. 778, note 2 ud fra, at de tre mænd var fra Grønland, men kender ingen gård ved navn Sjolt blandt bygderne der. Det er da heller intet under, for Sjolt skal søges i Norge, og det ligger i Ørskog sogn på Søndmøre, ret øst for Ålesund. Her findes der en gård, tidligere kaldet Søholt, nu vistnok Sylte, på stedet kaldt Sjålt eller Sjølt. På middelaldernorsk er det Syelltir eller Siialter < sjór + holt < *Sjoholtir, hvilket betyder „skoven ved søen“³⁰. Oddar af Sjolt (Sjolltum er dativ pluralis) stammer

²⁹ GHM II, p. 776–778.

³⁰ Norges Land og Folk XV, p. 1314, hvor dette udredes. Det er i denne forbindelse værd at gøre opmærksom på, at det er utroligt, hvad der skjuler sig af detailundersøgelser og -oplysninger i den topografisk-historiske litteratur. Forøvrigt omtales Sjolt som et norsk stednavn i De norske kongesagaer bind IV, 1914, i en note til dette sted.

altså fra dette sted, og har vel ejet gård her. Han er altså nordmand, og det er derfor også højst sandsynligt, at de to andre, som han rejste sammen med, også stammer fra Norge, Knarrar-Leif måske fra Bergen eller muligvis fra Trøndelagen, hvorfra vi i bispebrevene 1325 så, at grønlandsfarere kom. Oddar har vel været leder, siden han nævnes først. Leif Skipper har haft skuden, hvorpå de sejlede til Grønland.

Situationen tegner sig så tydeligere. Efter i en årrække ikke at have hørt noget fra Grønland (fra Island synes årbøgerne at røbe stærkere forhandlingsaktivitet), blev kong Hakon utålmodig. Han var jo ikke ung længere, havde været konge i 40 år og gik i sit fire-og-halvtredsindstyvende år, en høj alder dengang. Det hastede nu for ham med at få afrundet sin kongeværdighed. Over for pavestolen var det et pre-stigetab ikke i så lang tid at kunne gennemføre det, som i 1247 var begyndt. I det tiende år efter biskop Olafers afrejse besluttede han sig til at få en ende på dette spørgsmål om de grønlandske bygders underkastelse. Samtidig mindede han sine udsendinge til Island om deres opgaves afslutning. Til leder af sendefærden til Grønland valgte han en sikkert betroet mand, Oddar fra Sjolt, og med en skipper, der var kendt med farvandene der vesterude, sendte kongen Oddar selvtredje af sted.

Fire vintre opholdt de tre sig på Grønland. Det var forøvrigt ikke usædvanligt, at skibe på handelsfærd til Grønlands bygder opholdt sig derude i længere tid, delvis tvunget af omstændighederne. 1261 vendte de tre tilbage med mundtlig besked om vedtagelsen af skatskyldighed og ydelse af mandebod for drab. Biskop Olaf fandt sig 1262 i Island, et sted fortælles det, at han havde lidt skibbrud³¹. Han har vel ikke haft alt for travlt med at vende tilbage til kong Hakon, men nok ønsket, at kongen skulle få den lange ventetid noget på afstand. 1263 døde kong Hakon imidlertid, og sommeren efter forlod biskop Olaf Island³². Vi ved, at han endnu 1267 opholdt sig i Norge, den 14. april, og først 1271 vendte han tilbage til Grønland, hvor han døde 1280³³.

Om biskop Olafers rolle i øvrigt i forbindelse med „overenskomsten“ 1261 til 1271 ved vi intet; men han vendte tilbage ti år efter 1261 til Grønland og var der i sine sidste ni år. Han kunne vel være vendt tilbage før. Særlig brug for ham kan der ikke have været i Norge. Der meldes ganske vist om skibsforlis 1264/65 og igen i 1266 ved Grønland³⁴; men skibe er vel også kommet helskindet frem og tilbage. Som vi så det ovenfor i 1308, havde der ikke siden 1299 været skibsløjlighed til Grønland fra Bergen. Det har vel så heller ikke været hvert år, at der er gået skib til Grøn-

³¹ GHM III, p. 10, siger 1263, hvorimod alle de islandske annaler har 1262, således I. an., pp. 27, 67, 134, 193 (hvor skibbruddet nævnes), 330 (482).

³² I. an., p. 135, 194, 330 (483).

³³ GHM III, p. 12. I. an., passim.

³⁴ GHM III, p. 10.

land i 1260'erne og 1270'erne, selvom de to noterede skibsforlis foregår året efter hinanden. Hvad biskop Olafr angår, har man en fornemmelse af, at han har trængt til nogle års permission.

Det er blevet sagt, at „overenskomsten“ tydede på, at de grønlandske bygder var nået kulminationen, nu var i bekneb, og at nedgangen begyndte med året 1261³⁵. Det forleder en til at tro, at der skulle være en „indre nødvendighed“, der drev grønlænderne til at søge støtte i Norge. Dr. Poul Nørlund siger vel ikke dette direkte, men det kan læses mellem linjerne³⁶.

De fund, der kan dateres til tiden mellem 1250 og 1300, tyder imidlertid ikke på en kultur i nedgang, snarere tvært imod. Det er vel i løbet af 1200-tallet, at centralgården udviklede sig, en selvstændig udformning af den mest hensigtsmæssige byggemetode på Grønland³⁷. Det må være o. 1250, at det smukke gotiske krucifix fra Sandnes-gården i Vesterbygden er lavet, ja måske endda senere, og det må være skåret i Grønland³⁸. Hvalsey kirke ligner Eidfjord kirke i Norge til forveksling, og den sidste er dateret til o. 1300³⁹, dvs. at en af de bedst bevarede og renest udformede kirker stammer fra denne postulerede „nedgangsperiode“. Dragterne fra Herjolfsnes, hvoraf de tidligste kan dateres til 1300-tallets sidste halvdel, tyder heller ikke på kulturel tilbagegang⁴⁰.

Disse arkæologiske vidnesbyrd sammen med, hvad vi ovenfor konstaterede, at grønlænderne tøvede med at befordre det kongelige initiativ, synes at underbygge opfattelsen af, at der ingen virkelig brug har været for den kongelige hjælp, og at man har været betænkelig ved konsekvenserne. Ligesom det var en kirkelig-rituel og dogmatisk nødvendighed for de norrøne katolikker på Grønland, at de havde deres egen biskop i landet, således har biskoppen vel ud fra sin samtids ideer og verdslig og åndelig magt i forhold til hinanden og til Gud kunnet overbevise bygdemændene om nødvendigheden af en konge som deres verdslige styrer, således som biskoppen, ærkebispens og endelig paven var deres åndelige velfærds hyrder. Det har taget tid at få dem overbevist, og først da kongens personlige sendebud nåede frem og presede på en afgørelse, lykkedes det at få dem til at sige ja. Således er vel denne „overenskomst“ kommet i stand. Det er konstruktion, javel, men med betydelig mere

³⁵ A. A. Bjørnbo i Meddelelser om Grønland, 48, p. 8, og meget stærkt af Erik Kjersgaard i Danmarkshistorie IV, 1963, p. 386, knap så stærkt hos Ingstad, op. cit. p. 365 og tilsyneladende helt forladt p. 389.

³⁶ Poul Nørlund: De gamle Nordbobygder, 1934, p. 24 f. og p. 96. Det bliver til vished hos Erik Kjersgaard i Danmarkshistorie IV, 1963, p. 386. Hvorledes samme forfatter ansætter årstallet for »overenskomsten« til o. 1270, forekommer gådefuldt. – Helge Ingstads behandling jvnf. note 35.

³⁷ Roussel: Farms and Churches, Medd. om Grønland, 89¹, 1941, p. 136 f. og p. 159 ff.

³⁸ Roussel i Medd. om Grønland, 88², p. 19 ff.

³⁹ Roussel: Farms and Churches, Medd. om Grønland, 89¹, p. 124.

⁴⁰ Poul Nørlund i Medd. om Grønland, 67¹, p. 142 ff.

støtte i kildematerialet end de totalt udokumenterede paralleliseringer med den islandske Gamli sáttmáli.

Den kongelige magt udviklede sig så efterhånden. Skibsfarten og toldafgifterne, Bergen som stabelstad – alt sammen var det led i den almindelige norske rigspolitik. Udviklingen førte imidlertid til hanseaternes handelsvælde i Norden, og den norske skibsfart gik mere eller mindre i stå. Dette parret med Digerdøden, Den sorte Død, i Norge og hanseaternes manglende interesse i Atlanterhavs-sejlads – og måske også manglende sømandsdristighed – var nok årsagerne til Grønlands-fartens stagnation, som den blev den langt virkende årsag til hele det norske Atlanterhavs-vældes sammenfald.

Den norske kongemagt udbyggede efterhånden sine beføjelser, som vi så det, på handelens område i et forsøg på at holde den nordlige handel på norske hænder. I Grønland måtte kongen have en repræsentant, der som kongens ombudsmand eller foged kunne hævde hans interesser i selve skattelandet. Der nævnes da også to kongsgårde i Østerbygden, den ene Foss i Hrafnfjorden eller måske i Siglufjorden, om ikke de to fjorde skal være en og den samme, den anden nordligere. På Foss, berettes det, boede ombudsmanden⁴¹. Denne ombudsmand nævnes i 1374 ved navn⁴². I det ovenfor omtalte brev, rapporten om edsaflæggelser i forbindelse med formodet ulovlig handel på Grønland 20. maj 1389, omtales denne embedsmand atter, dog uden navns nævnelse⁴³.

Kildematerialet tillader os altså først at regne med ombudsmanden i 1300-tallet, akkurat som tilfældet var med „Grønlandsknarren“. Begge institutioner har sandsynligvis udviklet sig som en konsekvens, dels på baggrund af det sædvanemæssige i, at kronen havde en lokal repræsentant, dels fordi det var nødvendigt, dersom kronen skulle have nogen som helst mulighed for at hævde sine rettigheder. Hvad der af kronens rettigheder udøvedes i Bergen, skulle man nok vide at tage sig af. Det fremgår af de ovenfor anførte breve fra 1384 og 1389. Forøvrigt falder disse to breve i tråd med den konsolidering af kronens økonomi, som dronning Margrethe på andre områder satte i værk⁴⁴.

Det har nu nok ikke været store indtægter, der kunne hæves i naturalieafgifter eller sækkegæld af de laster, der kom fra Grønland, ej heller har bøderne skæppet synderligt i den kongelige kasse. Forestillinger om de grønlandske bygder som relativt rige, har ingen relevans. Men dette spørgsmål er et helt andet og særlige overvejelser værd. Her skal det blot til fuldkommengørelse af billedet omkring 1261, så vidt det kan gøres, anføres, at Garðar stift i 1327 som peterspenge yder 3 lispund

⁴¹ Ivar Bárðarson: *Det gamle Grønlands Beskrivelse*, ed. Finnur Jónsson, 1930, pp. 24 og 27.

⁴² Sigurd Kolbeinsson, *Dipl. Norv. XV*, nr. 27, p. 29, 20/7 1374.

⁴³ *Dipl. Norv. XVIII*¹, nr. 33, p. 29, GHM III, p. 139 ff.

⁴⁴ Arup: *Danmarkshistorie II*, p. 173 ff., Erik Kjersgaard: *Danmarkshistorie IV*, 1963, p. 435.

hvalrostænder, hvilket ved salg i Flandern omsættes til 2 tournos'er pr. lispund, altså ialt 6 tournos'er sølv. Ved kollektionen 1333 nævnes Garðar slet ikke. Den 16. august 1328 opregner kong Magnus Eriksson i et vitterlighedsdokument, hvad kollektorerne har indsamlet i korstogstiende. Der synes Garðar stift at have ydet 1/16 af hele summen og 1/10 af, hvad Bergen yder⁴⁶. I „Kongespejlet“ fastslås Garðar stift til at være 1/3 af et normalt (norsk) stift⁴⁷. Det kan på baggrund heraf heller ikke have været store og sikre indtægter, kronen kan have haft af dette fjerne skattelænd.

Det er bemærkelsesværdigt, at den norske krones aktivitet over for Island er meget stærk. Dette fremgår med tilstrækkelig tydelighed af de islandske årbøger. 1271 til 1273 indføres en ny lovbog f. eks. i Island. De islandske årbøger, der ellers flittigt optegner alle mulige begivenheder i de fjerneste afkroge af Europa i kaotisk tilfældighed, men også omtaler grønlandske forhold, især når de berører Island, nævner ikke noget om, at der er indført en tilsvarende ny lov på Grønland. Heller ikke kongesagaerne har noget som helst derom. Denne tavshed kan – selvom man skal handle varligt med tavshedens vidnesbyrd – vel tages som støtte for teorien om, at man ikke har interesseret sig dybere for de grønlandske bygder og deres forhold, fordi udbyttet ville stå i urimeligt forhold til besværet. Hakons monarkiske ide har ikke flammet med samme glød hos hans efterfølgere som hos ham selv.

Tilbage bliver der af begivenhederne omkring 1261 da følgende billede: En treven, hjemmegroet, individualistisk bygdebefolkning indgik efter længere tids trælse forsøg en mundtlig aftale (med de løsest mulige tilsagn) med den norske konge, der kort efter dør, uden at han i mellemtiden havde kunnet nå at få sagen fulgt op med et dokument, hans efterfølger tilsyneladende heller ikke.

Dette forringer imidlertid ikke det mundtlige tilsagns retsvirkninger. Den mundtlige vidnefaste handling var i middelalderen lige så bindende som den skriftlige. Afgørelser på tinge var dengang om ikke for alles, så dog for det overvejende flertals vedkommende mundtlige, og først henimod middelalderens slutning blev det i voksende grad skik at affatte dokumenter. Langt op i tiden er domme almindeligvis kun mundtlige. Det sparsomme kildemateriale fra den nordiske middelalder i det hele taget må bero på denne mundtlighed. Pergament var kostbart og skrivekyndighed en kunst, ja nær ved at være troldkyndighed. Mand og mand imellem fornam man intet mere bindende ved det skriftlige vidnesbyrd end ved det mundtlige tingsvidnesbyrd. Traditionen langt tilbage i de nordiske samfunds udvikling hvilede – som f. eks. sædvanerettens bestemmelser – på hukommelsen og den mundtlige gentagelse.

⁴⁵ P. A. Munch: Pavelige Nuntiers Regnskabs- og Dagbøger førte under Tiendeopkrævningen i Norden 1282-1334, Chria. 1864, p. 28.

⁴⁶ Munch: Nuntier, p. 181, nr. 67, GHM III, p. 114.

⁴⁷ GHM III, p. 332.

„Mands minde“, som så tit beråbes også i dokumenter, og som forøvrigt er dukket op i denne forbindelse (jvnf. side 263), har udelukkende mening i forbindelse med en mundtlig retstradition. Hvorfor skulle denne tradition være brudt i det norrøne samfund på Grønland? – Skulle der opstå et ønske om at nedfælde „overenskomsten“ på pergament, måtte ønsket komme fra den norske konge. Således er Gamli sáttmáli som dokument vel nok fremkommet på et senere tidspunkt end den mundtlige overenskomst af 1262. Før Grønlands vedkommende er ønsket måske slet ikke opstået, fordi det – som før skrevet – vel ikke har været umagen værd.

Grønland er fra 1261 norsk skatteland, det fremgår af det eksisterende kildemateriale med tilstrækkelig tydelighed. Den kongelige magtfuldkommenhed er desuden hævdet ved de institutioner, der som konsekvens i løbet af 1300-tallet synes at være skabt, toldforanstaltningerne i Bergen, „Grønlandsknarren“ og ombudsmanden på kongsgårdene i Grønland. Men det er karakteristisk for den norrøne selvhjulpne bygdebefolkning på Grønland, at den stadig holder sig til sine egne og sig selv. Det fremgår af det her ofte citerede brev, der den 20. maj 1389 fra Bergen tilsendes dronning Margrethe, og hvori det står, at det grønlandske „althing“ har været i funktion, og på dette ting forlangte grønlænderne, at ingen østmand (dvs. nordmand) skulle kunne få levedsmidler, med mindre han også købte andre grønlandske varer. De har åbenbart været besluttede på at udnytte de søfarendes tvungne situation. Hvad kronens rettigheder kan være, kommer dem ikke ved. De sager og interesser måtte kongens ombudsmand tage sig af, hvad han tilsyneladende også gjorde.